

DVA LATINSKA NATPISA IZ SKOPSKE TVRĐAVE KALE

Za vreme arheološko-konzervatorskih radova 1967. godine na tvrđavi Kale otkriveno je nekoliko latinskih i jedan grčki natpis, koji su bili upotrebljeni kao prost građevinski materijal¹. Jedan od njih je objavljen², a obrađivanje ostalih za ediciju *Inscriptions de la Mésie Supérieure* je u toku³. Tom su prilikom otkriveni i natpisi koji su predmet ovog rada, u zidu severoistočne pravougaone kule⁴. Natpis br. 1 je izvađen i sad leži u neposrednoj blizini mesta nalaza, dok se br. 2 još uvek nalazi na istom mestu.

1. Nadgrobna stela od poroznog krečnjaka. Odbijena gore koso preko prvog reda natpisa i dole celom širinom ispod poslednjeg. Saču-

¹ Iskopavanje je izvršeno u organizaciji Zavoda za zaštitu spomenika kulture za grad Skopje sredstvima koja je obezbedilo Sobraie grada Skopja. U njemu je učestvovao niz arheologa pod rukovostvom arheologa Ž. Vinčiča, B. Babića, I. Mikulčića i arhitekte V. Iljova. Kratak izveštaj o tome dali su Babić i Mikulčić u *Arheološkom pregledu* 9, Beograd 1967, 48 *sqq.*

Prvo probno arheološko iskopavanje na ovom lokalitetu na zahtev Narodnog odbora za grad Skopje izveli su još 1953. godine pod rukovodstvom prof. D. Koca kustosi Gradskog i Arheološkog muzeja: P. Gockova, B. Aleksova i potpisana. Bilo je preduzeto u vezi sa urbanističkim preuređenjem tvrđave, koja je trebala da postane kulturni, pre svega muzejski, a također i zabavni centar. Izvođenju predviđenog plana nije se pristupilo, pošto se Kale u svetlosti rezultata iskopavanja ukazalo kao veoma značajan arheološki lokalitet, naseljen još u praistorijsko vreme (cf. P. Gockova-Slavska, *Ostatoci od edna praistoriska kultura na Skopskata tvrđina Kale*, Skopje 1955, 1—30; I. Mikulčić, *Das Vorgeschichtliche Stratum auf der Burg Kale in Skopje und Problem der Eisenzeit in Süddardamien*, Actes, du VIIIe congrès international des sciences préhistoriques et protohistoriques II, Beograd 1971/73).

O iskopavanju koje je 1965. izveo B. Babić v. *Arh. pregled* 7, Beograd 1965, 176 *sq.*

² G. Spasovska, *Eden nadgroben natpis od teritorijata na Skopje*, *Istorija X*, Skopje 1974, 368 *sq.*

³ Izdavanje „Gornjomezijskih natpisa“ organizovao je Centar za epigrafiku i numizmatiku pri Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu pod upravom prof. dr. F. Papazoglu. Od šest predviđenih iz štampe je izašao 1976. godine prvi tom. Obrada natpisa kolonije *Scupi* i Kumanovske oblasti, koji su otkriveni u velikom broju (oko 250), poverena je potpisanoj.

⁴ Nedaleko od njih je uzidan deo frontona jedne stele, sa levom akroterijom u vidu polupalmete i sa rozetom (sl. 1).—Evans, Domaszewski i Vulić su također objavili nekoliko spomenika koji potiču iz bedema tvrđave (CIL III: 8202, 8227, 8231; Spomenik LXXI, 1931, br. 574). U *Živoj Antici* 13—14 (1964) 151 i 18 (1968) 75, br. 2, objavljena su dva spomenika koji su za vreme zemljotresa isпали iz zidina tvrđave.

vana je u visini od 89 sm. Širina joj iznosi 85, a debljina 26 cm. Dimenzije složeno profilisanog natpisnog polja: 81×49 cm. I pored oštećenosti spomenika, natpis je gotovo potpuno očuvan (sl. 2). On glasi:

Sl. 1

[D(is)] M(anibus)/ C. Publici/us Tertius / IIIII vir aug(ustalis)/⁵
se vivo sibi / et Statuleae / Placidae co/iugi (!) bene me/renti posuit.

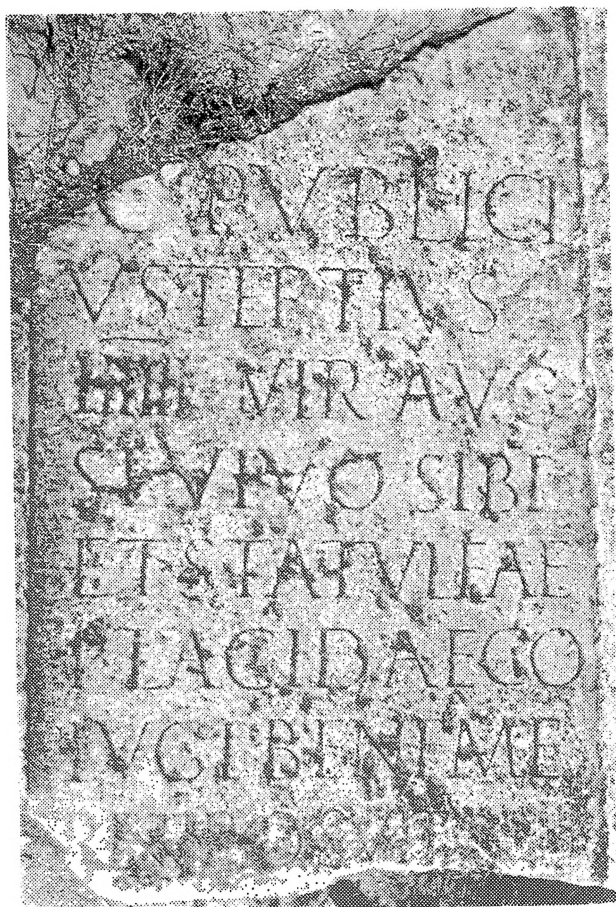
Natpis je veoma pažljivo i duboko urezan lepim slovima kod kojih je uočljiv kontrast između tankih i debelih crta, kao i mali, većim delom vodoravni serifi. Visina im je uglavnom 5 cm, sem u r. 2 gde su nešto većeg modula (6 cm), i u poslednjem (4,5 cm). Ligatura se nalazi samo u r. 9 (ENT), a znak za razdvajanje u rr. 2—5 i 6 između reči.

Glavni značaj natpisa se sastoji u tome što se u njemu spominje jedan *sevir Augustalis*⁵, čime se njihov broj u Skupima popeo na pet, tako da je zajedno sa Augustalima broj ovih sakralnih funkcionera, iako manji nešto od broja dekuriona, ipak znatan⁶. Od svih gradova

⁵ *Seviri Augustales*, kao i *Augustales*, bili su nosioci carskog kulta u gradovima koji su imali rimsko municipalno uređenje. Bili su birani dekretom dekuriona pretežno iz sloja oslobođenika, osobito carskih, no među njima su se nalazili ponekad i *ingenui*. Oni su predstavljali sredinu između *Ordo decurionum* i gradskog plebsa (*municipes*). O poreklu i odnosima sevira augustala i augustala postoji više kontroverznih mišljenja) v. Wissowa, RE II, 1896, 2349 sqq.; G. Humbert, Daremberg—Saglio, *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines* I, s. v. *Augustales*, 560 sqq. sa iscrpnom bibliografijom.

⁶ Seviri augustali se spominju na natpisima: CIL III 8186 (Zlokućani); Spomenik XLVII (1909) 147, br. 70 (Bardovci); LXXVII (1934) 58, br. 63 (Bardovci), XCVIII (1948), br. 431 (Skopje). Njihova gentilna imena su: *Sentius*, *Atilius*, *Iulius*, a kognomeni: *Primus*, *Hilarus*, *Servandus*. Ime sevira sa spomenika iz Skoplja ostalo

Gornje Mezije, treba ukazati na to, Skupi spadaju među one, gde su pored augustala epigrafski posvedočeni i *seviri Augustales*⁷.

Sl. 2

Gentilno ime sevira *C. Publicius-a Tertius-a*, koji je još za života sebi i svojoj ženi Statuleji Plakidi podigao nadgrobnik, u Skupima ima-

je nepoznato zbog oštećenja natpisa (žena mu se zvala *Asclepiodote*). Samo *augustales* imamo na natpisima: CIL III 8204 (Sindelić); Spomenik LXXI, br. 528 (Aračinovo) i br. 538 (Bardovci), *Starinar* 7—8 (1956—7), 294 sq. (Dobri Dol). Njihov gentili su: *Ulpus*, *Ellius*, *Lib(onius?)*, *Valerius*, a kognomeni: *Iulius*, *Phoebus*, *Crescens*, *Maximus*. Nekoja od njihovih imena i kognomena ukazuju na libertinsko poreklo.

⁷ A. Mócsy, *Gesellschaft und Romanisation in der römischen Provinz Moesia Superior*, Budapest 1970, 166. Ovo bi se moglo verovatno objasniti time da je augustalit u Skupima ranijeg porekla nego u ostalim gradovima Gornje Mezije (cf. Wissova, *ibid.* 2356).

mo i na dva natpisa iz Zlokućana, čiji je dedikant izvesna *Publicia Secunda*, žena Gaja Kornelija Magna, veterana legije VII *Claudia pia fidelis*, dekuriona i duumvira kolonije Skupâ⁸. Nije isključeno da je postojala izvesna veza sevira sa porodicom magistratove žene, tim više što se i za ovaj natpis može sa puno verovatnoće pretpostaviti da potiče također iz Zlokućana⁹. *C. Publicius Tertius* je mogao biti oslobođenik, ili sin oslobođenika nekog od članova ove verovatno doseljeničke porodice, možda baš Sekundinog oca, no mogao je da bude i u rodbinskim odnosima¹⁰.

U onomastičkom pogledu natpis ne pruža ničega novog, jer su sva imena obična latinska, od kojih je jedino gentile *Statulea* malo ređe¹¹. Ipak, izuzev *Publicius*, ni jedno od njih dosad u Skupima nije bilo posvedočeno¹². Jezik natpisa, međutim, zaslužuje pažnju zbog vulgarnolatinskih elemenata u njemu: na prvom mestu zbog nekorektne konstrukcije ablativa apsolutnog koja se u Skupima sreće u više natpisa¹³, a zatim zbog ispuštanja nazala pred konsonantskim I, koje je u reči *coniux* posvedočeno brojnim primerima u natpisima gotovo sviju provincija¹⁴ a u Skupima u trećini natpisa na kojima se ona javlja¹⁵.

⁸ N. Vulić, Spomenik LXXI, 1931, br. 560 i 561. Ona je najpre podigla spomenik svome mužu, a zatim njegovom robu, ili, možda, oslobođeniku Eutih, koji je bio *statuarius*, što za razliku od *marmorarius*-a znači livac bronzanih statua (v. Daremberg—Saglio op. cit. I, 574 i IX, 1488, kao i Blümner, *Technologie IV*, str. 229 sq.). Na osnovu ovoga može se pretpostaviti da je spomenuti magistrat imao radionicu u kojoj su se izrađivali predmeti od bronz. Eutih, iako *statuarius*, možda je izradio i reljef koji ukviruje epitaf njegova gospodara, koji se sastoji od krasnog floralnog ornamenta u koji su upletene minijaturne životinje simboličnog značenja. Za ploču se sa dosta sigurnosti može pretpostaviti da je bila uzidana u mali mauzolej, koji je prema testamentu podigla pokojnikova žena.

⁹ Mermerna sedišta iz skupskog pozorišta, upotrebljena kao spolija pri izgradnji tvrđave, najbolji su dokaz da su u tom cilju bili iz Zlokućana i Bardovaca donošeni i drugi spomenci, što, razume se, ne znači da sva antička spolija u tvrđavi potiču samo odatle.

¹⁰ V. gore nap. 5.

¹¹ Za gentile *Statuleius* v. W. Schulze, *Zur Geschichte Lateinscher Eigennamen*, Berlin, 1966, 458. U natpisima provincije Dalmacije nije posvedočeno (v. G. Alföldy, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*, Heidelberg 1969), kao ni u Gornjoj Meziji do 1967. godine (v. A. Mócsy, *Vorarbeiten zu einem Onomasticon von Moesia Superior*, Godišnjak VIII, Centar za balkanološka ispitivanja 6, Sarajevo 1970, 139 sq.). Ne nalazi se ni u CIL III.

¹² O rasprostranjenosti kognomena *Placidus* u provinciji Dalmaciji i uopšte svuda, osobito u keltskim oblastima, v. Alföldy, op. cit., 266 v. i I. Kajanto, *The latin cognomina*, Helsinki—Helsingfors 1965, 18, 262. U Gornjoj Meziji prema Mócsy-u posvedočen samo u jednom natpisu (op. cit. 167).

¹³ Cf. Jahreshefte des österreichischen archäologischen Institutes in Wien VI, 1903, Beibl. 37, br. 43; N. Vulić, Spomenik XLVII, br. 67 i 68; Spomenik LXXI, br. 582; Spomenik XCVIII, br. 431; Starinar 7—8, 1956/7, 291, cf. Sorin Stati, *Limba latină în inscripțiile din Dacia și Scythia Minor*, București 1961, 147.

¹⁴ Cf. P. Skok, *Pojave vulgarno-latinskoga jezika na natpisima rimske provincije Dalmacije*, Zagreb 1915, 48, nap. 2 i H. Mihăescu, *Limba latină în provinciile dunărene ale imperiului roman*, București 1960, § 8 110—111.

¹⁵ Spomenik XCVIII, br. 446; Godišen zbornik na Filozofski fakultet na Univerzitetu vo Skopje 22, 1970, 319 (bis); Živa antika XXI, 1971, 231, sq. br. 1 (bis) i 27, 1977, str. 455, br. 3.

Na osnovu konsekracije, onomastičke i završne formule, kao i forme nekih slova, osobito konsonanta G sa lučno povijenim donjim završetkom, spomenik se može datovati u poslednju četvrt II, no, možda, pre u prve decenije III veka n. ere.¹⁶

2. Odlomak nadgrobne stele od krečnjaka, odbijene gore preko konsekracije i dole ispod šestog reda natpisa, a u sredini 4. reda toliko izluzane da se jedva naziru ostaci slova koja su se tu nalazila. Sadašnja visina je 67, širina 75, a debljina 30 cm. U trostruko profilisanom natpisnom polju, čije su dimenzije 67 × 30 cm, nalazi se sledeći natpis:

[D(is)] M(anibus)/ Valer(ia) Seme/le vixit / an[nis] XL /⁵ Epaphrodi/tus coiugi (!) / [bene merenti / posuit]?

Slova sa serifima i ponegde senčenjem, visoka u drugom redu između 5,5 i 5,8 cm, u trećem i četvrtom 5, a u poslednja dva reda, gde su veoma pažljivo i duboko urezana, 4,5 do 5 cm. Ligature imamo samo u rr. 2 (LER i 5 (PH)), a znak za razdvajanje iza abrevijature u drugom i između reči u trećem redu. Restitucija dvaju poslednjih redova predložena je na osnovu prethodnog natpisa (sl. 3.).

Za žaljenje je što je deo stele iznad natpisa odbijen i nestao, pošto bi reljefna dekoracija, koja je sudeći prema odnosu između sačuvane visine i širine stele morala svakako da postoji, svojim sadržajem možda potkrepila pretpostavku, izvedenu na osnovu onomastičkih elemenata, da se radi o jednoj peregrinoj porodici, poreklom iz neke od oblasti prožetih helenskom kulturom. Obadva imena, i *Semele*¹⁷ i *Epaphroditus*¹⁸, u Skupima se za prvi put javljaju ovde, a prema Mócsy-u nisu posveđena ni na natpisima iz drugih oblasti Gornje Mezije¹⁹. Gentile *Valeria*, međutim, koje je uopšte posle carskih najrasprostranjenije, u Skupima je prisutno u 17 natpisa, dosta često zajedno sa grčkim kognomenima²⁰.

Sudeći prema konsekraciji, izostavljanju formule *h.s.e.*, kao i paleografskim odlikama, spomenik verovatno pripada istom vremenskom periodu kojem i prethodni — kraju II ili početku III veka.

Skopje.

Borka Dragojević-Josifovska.

¹⁶ Formula *b. m. p.* pojavljuje se na natpisima Gornje Mezije u II veku, a česta je s kraja ovog veka i u početku III veka (cf. P. Petrović, *Paleografija rimskih natpisa u Gornjoj Meziji*, Beograd 1975, 83). Konsonant G ovog oblika karakterističan je za epohu Septimija Severa) v. R. Cagnat, *Cours d'Epigraphie latine*, Paris, 1914, 4 sq., a u datovanim natpisima Gornje Mezije najčešće je zastupljen u III veku (cf. P. Petrović, *op. cit.* 114).

¹⁷ Preisigke, *Namenbuch*, Heidelberg 1922, 368 (Σεμελή).

¹⁸ Ibid. 100 (Ἐπαφροδίτος). Ἐπαφροδίτος.

¹⁹ *Op. cit.*

²⁰ v. Živa antika 27, 1977, str. 455, nap. 18.

Sl. 3

RÉSUMÉ

Borka Dragojević-Josifovska: DEUX MONUMENTS FUNÉRAIRES DE LA
FORTERRESSE „KALE“ DE SKOPJE

En 1967 à l'occasion de fouilles archéologiques et de travaux de conservation sur la citadelle de la ville de Skopje („Kale“) on a découvert les stèles funéraires dont il est question dans cet article. Quant à leur datation l'auteur, en se basant sur les formules employées et sur la forme des lettres, propose le dernier quart du IIe ou le premier tiers du IIIe siècle de n. ère.

Sl. 4

Sl. 5

Sl. 6